

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 7 Sayı: 35 Volume: 7 Issue: 35

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

ENDERÛN-I HÛMÂYUN'DA DİLSİZ İÇ OĞLANLARI DUMBS IN THE PALACE SCHOOL ENDERÛN

Batuhan İsmail KIRAN*

Öz

Enderûn saray okulu, Osmanlı kapıkulu sisteminin kalbiydi. İmparatorluğun farklı bölgelerinden ya da savaş esirlerinden devşirilen gençler saraya alınır ve burada kültürleştirilirdi. Farklı yetenek ve özellikle birçok iç oğlanına sahip olan okul, homojen bir yapıda değildi. Her koğuş kendi iç oğlanlarının dışında, cüce, doğancı ve dilsiz gibi odasız olarak da bilinen birçok iç oğlanını barındırırdı.

Bî-zebân olarak da adlandırılan dilsizler, Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren Enderûn'da istihdam edilmeye başlanmışlar ve Enderûn kaldırılana kadar varlıklarını koruyabilmişlerdir. Dilsizler, Enderûn'un farklı koğuşlarında bir baş dilsiz sorumluluğunda kalır ve asıl görevleri olmamasına rağmen buldukları koğuşların işlerine de yardımcı olurlardı. XVII. yüzyılda altmış sekiz nefere kadar ulaşan sayılarıyla dikkat çeken dilsizler, IV. Mehmed zamanında ciddi sayıya nefer kaybı yaşamışlardır.

Dilsiz iç oğlanları hakkında hazırlanmış bilimsel çalışmaların yetersizliği sebebiyle bu makalede dilsizlerin Enderûn'daki konumları, hiyerarşik yapıları, ekonomik kazanımları ve XVII. yüzyıldaki nüfus eksilmeleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Enderûn, Dilsiz, Bî-zebân, Odasız.

Abstract

The palace school Enderun was center of Ottoman kapikulu system. Ichoghlani, who were collected than different cities of empire, prisoner of war, was educated here. Many ichoghlanis had different abilities, traits. Therefore, the school was not homogenous. Each dormitory was hosted on dwarf, falconer, and dumbs which known as odasiz.

Dumbwho knows Bî-zebân have existed since reign of The Conqueror Sultan Mehmed in Enderun and protected powers until Enderun was abolished in Topkapi Palace. They were the responsibility of a prime dumb in different dormitories of Enderun and helped other ichoghlanis there. Their population reached sixtyeight people in the 17th century, but it reduced seriously in reign of IV. Mehmed.

In this article, it is focused on position in Enderun, economic gain and the population decrease of dumbs in seventeenth century.

Keywords: Enderûn, Dumb, Bî-zebân, Odasiz.

Giriş

Sözlüklerde bir şeyin iç tarafı, harem dairesi ve kalb gibi anlamlara gelen Enderûn¹ kelimesi daha çok Topkapı Sarayı'nın üçüncü avlusundaki saray teşkilatı ve okulu için kullanılmıştır. İmparatorluğun klasik dönemine damga vuran devlet adamlarının yetiştirildiği yer olan Enderûn, eğitim kurumu özelliği yanında aynı zamanda bir hizmet teşkilatı idi. İmparatorluğun farklı bölgelerinden yahut savaşlarda esir edilmiş gençler devşirilip İbrahim Paşa, Galata ve Edirne saraylarında hazırlık eğitimleri gördükten sonra Yeni Saray olarak da

* Anadolu Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.

¹ Ferit Develioğlu (2008), *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*. (25. Baskı), Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, s. 222; Şemsettin Samî (1317). *Kamûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, s. 175.

bilinen Topkapı Sarayı'na alınurlardı.² Burada Büyük ve Küçük odalarda eğitilen iç oğlanları kaftanlı olarak bilinen üst sınıflara terfi ederlerdi. Büyük ve Küçük odalarda sadece eğitimleri ile meşgul olan iç oğlanları,terfi ettikleri sınıflarda da padişah için hizmet etmeye başlarlardı.³ Burada eskijen yani tecrübe kazanan iç oğlanı Has Oda'ya kadar yükselir ve oradan da önemli devlet makamlarına getirilirdi.

Enderûn homojen bir yapıya sahip değildi; farklı yeteneklere ve özelliklere sahip olan iç oğlanlarının bir arada buldukları bir müessese idi. Avcılığa ilgisi olanlar doğancı⁴ koğuşunda, müziğe ilgisi olanlar sazandeler arasında, cüce ve dilsizler de farklı koğuşlarda bir bıçaklı eski sorumluluğunda istihdam edilirdi. Bahsi geçen bu iç oğlanları odasız olarak tanımlanırdı. Kendilerine at binaları bulunmadığı için Seferli Koğuşu, Hazine Koğuşu ve Has Oda gibi farklı sınıflarda bulduklarından bu sıfat kullanılmıştır.⁵

Enderûn, XVII. yüzyıl ikinci yarısına kadar büyük ölçüde yapısını korumuş hatta Seferli Koğuşu ayrı bir sınıf olarak ihdas edilmiştir.⁶ Buna karşın IV. Mehmed dönemi Enderûn'da bir takım değişikliklerin olduğu dönemdi. H. 1084/1674 yılından itibaren dört beş yıllık süre içerisinde tüm doğancılar Enderûn'dan çıkarılmıştır. Ayrıca, Büyük ve Küçük odaların yanında dış saraylardaki hazırlık okulları da kapatılmıştır. Bunların yanında Enderûn'un bir diğer odasız cemaati olan dilsizlerde de ciddi sayıda nefer kaybı göze çarpmaktadır.Bu dönemde klasik dönem Enderûn yapısı kökten değişikliğe uğramıştır.

Sayıları azaltılan ve zamanla taşraya çıkarılan dilsizler, doğancılardan farklı olarak imparatorluğun yıkımına kadar varlıklarını koruyabilmişlerdir. Değişime direnen bu iç oğlanları ile ilgili bu zamana kadar detaylı kurumsal bir incelemenin yapılmamış olması sebebiyle dilsizlerin Enderûn'daki konumları, hiyerarşik yapıları ve ekonomik kazanımları incelenecektir.

Araştırmanın ilk bölümünde dilsizlerin görevlerinden bahsedilerek fonksiyonları açığa çıkartılacaktır. İkinci bölümde ise dilsizlerin XVII. yüzyıldaki ekonomik durumları, adet üzere kendilerine verilen kumaşlar ve hiyerarşik yapıları ortaya çıkarılacak ve böylelikle dilsizlerin Enderûn'daki konumları analiz edilmiş olacaktır.

1.Osmanlı Tarihi Boyunca Dilsizlerin Görev ve Sorumlulukları

XVII. yüzyılda Enderûn'da yetişmiş iç oğlanlarından Albertus Bobovius'un verdiği bilgiler sayesinde sarayda işaret dili ile anlaşmanın çok yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Padişahın huzurunda gürültü çıkarmak büyük ayıp sayıldığından bilhassa Has Oda iç oğlanları bu işaretleri bilmek zorundaydılar. ⁷ Has Odalılardan başka birçok iç oğlanı ve saraylı bu işareti biliyor olsa gerek ki XVII. yüzyıl ikinci yarısında İstanbul'da bulunan İngiliz elçilik görevlisi Ricaut'unifadesiyle dilsiz lisanı ile konuşmak bu dönemde moda haline gelmişti.⁸

Dilsizler padişahın her daim yanında bulunurlardı. Özellikle önemli devlet meselelerinin görüşüldüğü sırada dilsiz iç oğlanlarının bulundurulması uygun görülmekteydi.⁹ Padişah, rikab günleri silahdar, baş çukadar, sır kâtibi ve hazine kethüdası gibi Enderûn'un

² Abdurrahman Abdi Paşa (2008). Vekâyi'-nâme, Haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul: Çamlıca Yayınları, s. 12.

³ Mehmed Halife (t.y.). Tarih-i Gilmâni, Haz. Ömer Karayumak, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 197-198.

⁴ Doğancılar diğer odasız iç oğlanlarından daha farklı bir konumdaydı. Tarih-i Gilmani müellifi Mehmed Halife tarafından Enderûn'un beşinci kaftanlı ocağı olarak bahsedilen teşkilat, Seferli, Hazine ve Has Oda'da neferlerini barındırırdı. Doğancıbaşı, Has Oda ağalarındandı ve Has Oda'da beşinci sırada idi. Arz ağalığı da bulunan doğancıbaşı diğer odasız ağalarından daha itibarlıydı. Daha fazla bilgi için Bkz. Batuhan İsmail Kıran (2014).*Osmanlı Saray Teşkilatında Doğancı Koğuşu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 74.

⁵ İlber Ortaylı (2008).*Osmanlı Sarayında Hayat*, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, s. 122.

⁶ Mehmet İpşirli (1995). "Enderûn", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 11, İstanbul, s. 186.

⁷ "... Her odanın iç oğlanı ayrı ayrı top oynar. Oyun sırasında sadece dilsizler gibi sessizce, parmak işaretleriyle anlaşmalarına müsaade edilir. Bu yüzden dilsizlerin işaretlerini hepsi, özellikle Has odalılar öğrenirler ve bilirler, çünkü padişah onlara aralarında sadece bu biçimde anlaşmalarını buyurmuştur." Bkz. Albertus Bobovius (2013).*Saray-ı Enderûn Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, Çev: Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 73-74.

⁸ Ricaut (t.y.).*Türklerin Siyasi Düsturları*, Haz. M. Reşat Uzman, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 67.

⁹ Mehmet Zeki Pakalın (1983).*Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.I, 3. Baskı, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 237.

önemli görevlilerine iradelerini dilsizlere özel işaretlerle buyurur ve onlar da bunları belirtilen ağalara iletirlerdi. ¹⁰ Padişah sefere çıktığı vakit Enderûn'daki birçok iç oğlanı gibi dilsiz iç oğlanları da sefere katılırdı. Bu dilsizler bir yerin fethinden sonra mutlu haberi payitahta ulaştırarak ulaklık da yaparlardı. 1596 yılında Eğri'nin fethedilmesinden sonra payitahta müjdeli haberi Dilsiz Ağa'nın götürdüğü bilinmektedir.¹¹

XVII. yüzyılda Topkapı Sarayı ile ilgili detaylı bilgi veren Tavernier, bazı dilsiz iç oğlanlarının hamama kadar uzanan yerdeki revakların altında gün boyunca sarık sarmayı, geriye kalanlarının ise tıraş etmeyi ve tırnak kesmeyi öğrendiklerini yazmaktadır.¹² Ayrıca Bobovius, Tavernier'in bahsettiği yere saraydan ayrılmış bazı dilsizlerin gelerek birtakım işaretlerle (el, parmak ve göz hareketleri yaparak) diğer dilsizlere anlaşmayı öğrettiklerini ve öyküler, menkıbeler anlatıp kutsal kitap ile ilgili açıklamalar yaptıklarını yazmaktadır.¹³

Dilsizlerin içinde yaşlı olan sekiz dokuz dilsiz, Has Oda'da padişahın güzel vakit geçirmesi için soytarıklarda bulunurdu. Bobovius, padişahın şakadan onlara yumruklar, tekmeler savurduğunu, fıskiyeli havuza attırıp üzerlerine altın ve gümüş paralar serptirip çırpınmalarını ve debelenmelerini seyrettiğine değinir. Ayrıca padişah yemek yerken cüceler ile birlikte dilsizlerin padişahı eğlendirdiklerinden de bahsetmektedir.¹⁴ Bu verilerden hareketle dilsizlerin cücelerinkine benzer bir fonksiyona da sahip oldukları çıkarımı yapılabilmektedir.

Dilsizler, padişah arz odasında bulunduğu sırada onun yakınında yer alırlardı. Padişah, en önemli buyrukları işaret yolu ile duyurmak için bunları kullanırdı. C. Ralamb, padişahın buyruklarının gizli kalması ve isteklerini fark ettirmeden duyurmak için bu dilsizleri kullandığını aktarır.¹⁵ Arz odasından başka padişah haremde bulunduğu sırada da kapıda nöbet beklerlerdi.¹⁶ Nöbetçi, koruma görevi ve Hırka-i Sa'adet hizmetiyle görevlendirilen¹⁷ dilsizler, imparatorlukta cellat olarak da vazife görmüşlerdir ki Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa'nın bunlar tarafından boğularak idam edildiği bilinmektedir.¹⁸

Dilsizlerin eskileri padişahın musahip ağalarındandır. Bu musahiplik sayesinde dilsizler, bazı dönemlerde padişahlar üzerinde etkili olabilmişlerdir. Bilhassa, III. Murad zamanında sarayda önemli bir güç elde eden dilsizler, padişahın Cuma namazı için saraydan ayrılmasını dahi engelleyebilmişlerdi.¹⁹

Esas görevleri padişahın devlet adamlarıyla görüşmesi sırasında etrafında bulunmak olan dilsizlerin zamanla farklı görevler edindikleri görülmektedir.

2.Dilsizlerin Hiyerarşik Yapılanması, Aldıkları Elbise ve Paralar

Dilsizler, kendilerine ait binaları bulunmadığından Seferli ve Hazine koğuşlarında kalırlardı. Değişik koğuşlarda kalmaları nedeniyle farklı hiyerarşik yapıya sahip olmuşlardır. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi defterlerinden edinilen veriler sayesinde XVII. yüzyılda dilsizlerin şu şekilde bir hiyerarşiye sahip oldukları çıkarılmıştır:

¹⁰Tayyâr-zâde Atâ, (2010). *Osmanlı Saray Tarihi -Târîh-i Enderûn-* Haz. Prof. Dr. M. Arslan. İstanbul: Kitabevi. s. 271.

¹¹ Na'imâ Mustafa Efendi (2007). *Târîh-i Na'imâ*, C. I, Haz. M. İpşirli, Ankara: TTK, s. 109.

¹² J. B. Tavernier (2007). *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, Ed: N. Sakaoğlu, Çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 80.

¹³ Bobovius (2013):s. 21.

¹⁴Bobovius (2013):s. 21, 57.

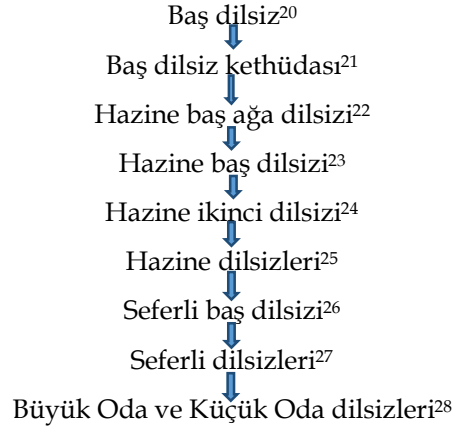
¹⁵ Claes Ralamb (2008). *İstanbul'a Bir Yolculuk: 1657-1658*. Çev: Ayda Arel, İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 44.

¹⁶ Abdülkadir Özcan (1994). "Dilsiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul, s. 304

¹⁷ Enderûnlu Abdülatif'in *Âyine-i Derûn* adlı eserinde Hırka-i Sa'adet hizmetiyle görevlendirilenler arasında Bi-zaban Ahmed Behzâd Efendi'nin de bulunması dilsizlerin Hırka-i Sa'adet hizmetiyle de görevlendirildiğini gösterir. Bkz. Enderûnlu Abdülatif (2013). *Âyine-i Derûn*, Haz. A. Köç, İstanbul: Çamlıca Yayınları, s. 29.

¹⁸ Özcan (1994): s. 305.

¹⁹ Selânikî Mustafa Efendi (1999). *Tarih-i Selânikî*, C. II, 2. Baskı, Haz. M. İpşirli, Ankara: TTK, s. 445.

Bu yapılanma odasız gruplarının genel hiyerarşik yapılanmasıydı. Farklı koşullarda istihdam edilen odasız iç oğlanları buldukları koşullardaki kendi ağaları tarafından idare edilirdi. Dilsizler de ayrı koşullarda kalıyor olduklarından her koşulda kendi bıçaklı eskileri yani ağa olarak da tanımlayabileceğimiz birer baş dilsizleri vardı.²⁹ Bu başdilsizlerin haricinde de bütün dilsizlerin amiri konumunda olan bir baş dilsiz bulunurdu. Baş dilsizin Has odalık payesi bulunmasına karşın Has Oda'nın bünyesine alınmazdı.³⁰ Tayyâr-zâde'nin verdiği bu bilgi XVII. yüzyıl arşiv kayıtları ile de desteklenmektedir. XVII. yüzyıla ait Has Oda kayıtlarında Has odalılarının sorumlu oldukları görevlerden kaynaklı isimlerinin altında unvanlarında verilirdi. Bu kayıtlarda bâzî, ikinci, cümdi, müezzin, destârî, peşkir gulamı, sarıkçı, hafız, vs. gibi unvanlarla kayıt altına alınan iç oğlanlarından dilsiz veya bî-zebân ünvanlı hiçbir Has Odalı bulunmamaktadır. Bu da dilsizlerin hiçbir zaman Has Oda bünyesine alınmadıklarını gösterir.³¹

Büyük ve Küçük odalarda eğitildikten sonra kaftan giyen dilsiz önce Seferli Koşuşu'na alınarak Seferli baş dilsizinin sorumluluğunda istihdam edilirdi.³² Burada eskiyerek yani gerekli yükselme sırasını takip ederek Hazine Koşuşu'na terfi ederdi. Tıpkı Seferli Koşuşu'ndaki gibi Hazine Koşuşu'nda da eskiyerek Hazine baş dilsizliğine ya da ağa dilsizliğe gelen dilsiz buradan da baş dilsizliğe geçerdi.³³ Baş dilsizin görev süresi ile ilgili herhangi bir kısıtlama bulunmazdı. Ne zaman isterse saraydan çerag³⁴ edilen baş dilsiz, uzun görev süresi nedeniyle rütbece altında olan dilsizleri kendisine düşman edinebilirdi.³⁵

Baş dilsiz, bayramlarda ve cumalarda bol yenli estefeden ağır kaftan üzerine bol yenli kontuş kürk ve başına has odalılara mahsus düz kaş tabir olunan kavuk giyerdi. Beline donluk şal kuşanır ve altın köstekli mücevherli bıçak takırdı.³⁶

²⁰TSMA (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi) Defterler (D.) nr. 2344/192.

²¹Abdurrahman Abdi Paşa (2008): s. 329.

²²TSMA. D. nr. 9590: 4.

²³TSMA. D. nr. 2344/190: 1b; D. nr. 2352/488.

²⁴TSMA. D. nr. 2013: 29; D. nr. 10457/147.

²⁵TSMA. D. nr. 2013: 29; D. nr. 10457/99: 2; D. nr. 10457/96; D. nr. 2110/66: 5.

²⁶TSMA. D. nr. 2110/2; D. nr. 10457/82: 2; D. nr. 2110/7: 2.

²⁷TSMA. D. nr. 10457/85: 2; D. nr. 10457/88: 2; D. nr. 2352/486. Seferli dilsizleri kendi içinde de baş, ikinci ve üçüncü dilsizler olarak ayrılmaktaydı. Bkz. TSMA. D. nr. 9588: 5.

²⁸TSMA. D. nr. 5618: 2.

²⁹İsmail Hakkı Uzunçarşılı (1984). *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara: TTK, s. 330.

³⁰Tayyâr-zâde Atâ (2010): s. 272.

³¹TSMA. D. nr. 10457/48/49/50/54; D. nr. 2110/7: 2.

³²TSMA. D. nr. 2110/3: 2.

³³H. 1067/1656-1657 yılında Seferli koşuşu dilsizlerinden olan Abdülkerim H. 1072/1661-1662'de, Saksâğan ise H. 1082/1671-1672 yılında Hazine dilsizlerinde kayıtlı görülmektedir. Bkz. TSMA. D. nr. 10457/95; nr. 10457/81: 2; nr. 2344/190: 1b.

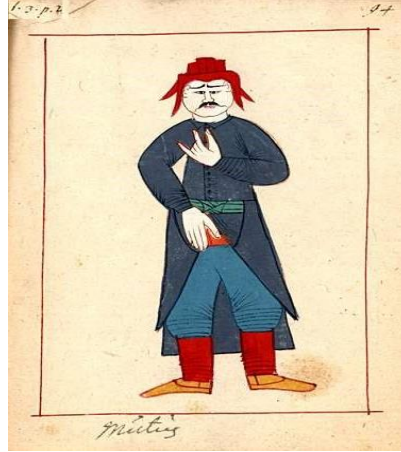
³⁴Resmi dairelerde maaşa geçmeye ya da emekli edilmeye denirdi. Bkz. Pakalın, *age*, s. 353.

³⁵Tayyâr-zâde Atâ (2010): s. 273.

³⁶Pakalın (1983): s. 237; Tayyâr-zâde Atâ (2010): s. 272.

Dilsizlerin giydiği takkeler diğer iç oğlanlarınınkine göre kısa olup sol tarafında sırmadan dolayınca bir dil resmi yapıstırılırdı. Üstlerine de kaftan ve dolama giyerek bellerine kanun kuşağı bağlarlardı. Sayfiyeye (yazlık) çıktıkları zaman da şal kuşanmaları adetti.³⁷ Bayram günleri de Seferli ve Hazine baş dilsizleri ile dilsizler buldukları koğuşlarda eskilik ile padişahın huzuruna çıkarlar ve el öperlerdi.³⁸

Enderûn, yıllar geçtikçe kanunlaşmış uygulamaları içerisinde barındırırdı. Enderûn'a alınan bir iç oğlanına acemilik in'amı, cülüsiyye, mevlüdiyye, destimal akçası, in'am-ı hümâyunlar, hilat ve esvâb akçalarıvs. dağıtırdı. Verilen bu paralar iç oğlanlarının bulunduğu sınıfa ve rütbelerine göre değişirdi. Bu yüzden de her grup kendi kanununa sahipti.

Dilsiz İç oğlanı

(Claes Ralamb Costume Book, <http://ds.kb.se/?mapp=5&fil=draktbok/94>)

Enderûn'a alınan her iç oğlanına olduğu gibi dilsizlere de acemilik in'amı verilirdi. XVII. yüzyılda dilsiz iç oğlanlarına cüceler ile birlikte on ikişer altın acemilik in'amı dağıtırdı.³⁹

Baş dilsiz ve eskilik konumundaki ağaları on bin beş yüz akça hil'at akçası alırdı. Bu eski dilsizler Hazine ve Seferli dilsizlerinden ziyade baş dilsizin kethüdarları konumundaydılar. ⁴⁰Muharrem ayında padişah emriyle in'am-ı hümâyun dağıtılacağı vakit de baş dilsize yirmi iki altın verilirdi.⁴¹ Biri Kadir gecesinde diğeri de mevlid okunduğunda dağıtılan destimal akçalarından Hazine'de baş ağa ve baş dilsiz otuzar altın alırlardı.⁴² Padişahların cülusu sonrası da Hazine dilsizlerine yirmi beşer altın, Seferli dilsizlerine on yedişer altın ve haremde baş musahip dilsize seksen altın verilirdi.⁴³

H. 1069/1658-1659 yılına ait Enderûn mevacic kaydında doğancılar hariç diğer odasızların aldıkları yevmiyenin ayrı gösterilmemesinden dolayı, dilsilerin aldıkları yevmiyelerin buldukları koğuşun iç oğlanları ile aynı miktarda olduğunu çıkarıyoruz. Bu yüzdendir ki, XVII. yüzyılda Seferli dilsizleri on akça, Hazine dilsizleri de on ikişer akça yevmiye alırlardı.⁴⁴

Îd-i ekber⁴⁵'de kanun üzere Enderûn'da büyük şalvar akçası dağıtırdı. Baş ağa dilsiz kırk altın, Hazine'de baş ağa dilsiz yirmi beş altın, Hazine'de baş dilsiz yirmi altın, Hazine

³⁷ Tayyâr-zâde Atâ (2010): s. 272; Pakalın (1983): s. 237.

³⁸ ".... Ba'dehu hazinede Sefercibaşı ve sâir hazineli kaç kimesne var ise, eskilik ile ale't-tertib el öperler. Bunlardan sonra hazinede Baş-dilsüz ve kaç adet bi- zebân var ise eskilik ile el öperler." Ayrıntılı bilgi için Bkz. Hezarfen Hüseyin Efendi (1998). *Telhîsü'l-Beyân Fi Kavânin-i Âl-i Osmân*. Haz. Dr. Sevim İlgürel. Ankara: TTK, s. 81, 82.

³⁹TSMA. D. nr. 2013: 18.

⁴⁰TSMA. D. nr. 2110/7: 2; 2110/8: 2; 2344/192.

⁴¹TSMA. D. nr. 2344/124.

⁴² Koçi Bey (1993). *Koçi Bey Risalesi*, Haz. Zuhuri Danışman, İstanbul: MEB, s. 70.

⁴³TSMA. D. nr. 8274:6

⁴⁴TSMA. D. nr: 9588: 84.

⁴⁵Arifesi Cuma gününe denk gelen Kurban Bayramı. Bkz. Develioğlu, *age*, s. 409.

dilsizleri ve Seferli dilsizleri de on ikişer altın alırlardı.⁴⁶Bundan hariç dilsizlere Rebiülahir'den Cemaziyelahir'e kadar olan zaman içinde birer münakkaş ve estar u sincef akçaları da dağıtılırdı. H. 1042/1632-1633 yılına ait vesikada Seferli dilsizlerinin münakkaş akçasının yerine birer rengamiz kumaş aldıkları görülür. Eskiliğine göre de bin yüz ya da dokuz yüz akça estar u sincef akçası aldıkları kaydedilmiştir.⁴⁷

Enderûn'da Muharrem, Safer ve Rebiülevvel'de birer takye ve çatma akçası dağıtılırdı. Dilsizler takye akçası almalarına karşın çatma akçası alamazlardı. Dilsiz kethüdasının dışında tüm dilsizlere ikişer yüz akçe takye akçesi dağıtılırdı. Kethüda ise takye akçesi yerine zülüflü ağalar ile bir zira' Bursa çatması ve bir zira' Frenk kadifesi alırdı.⁴⁸

Dilsizler, kaldıkları koğuşların da işlerini yaptıklarından dolayı görevleri sona erince bahşiş alırlardı. Örneğin, IV. Mehmed döneminde hazine hizmetinde bulunan hazineli dilsizlere diğer hazineliler ile birlikte biner akça bahşiş verilmiştir.⁴⁹

Dağıtılan bu paraların haricinde dilsizlere çeşitli kumaşlar da verilirdi. Yılda üç defa nevbetlik esvâb adı altında kumaşlar alan dilsizlerin içinde Hazineli eski dilsizler birer karhane ve atlas kumaş, Hazine dilsizleri ve Seferli'de üç nefer eski dilsiz birer atlas kumaş alırlardı. Geriye kalan Seferli dilsizleri ile Büyük ve Küçük odalı dilsizlere de birer hil'at verilirdi.⁵⁰ Bunlardan başka Ramazan ayında da kanun üzere divandan hil'at alırlardı. Seferli eski dilsizler dışında Seferli, Büyük ve Küçük odalı dilsizlere de birer hil'at dağıtılırdı.⁵¹Seferli eski dilsizler ile Hazineli dilsizler ise üçer elbiselik atlas kumaş alırlardı.⁵²

Hazine baş dilsizi bir kadife yelek ve bir sürh⁵³ çuka yelek alırdı. Hazineli dilsizlere ise sürh altmış çile⁵⁴ yeleklik çuka verilirdi. Yelekli dilsizlerin hepsine birer endaze⁵⁵ siyah çuka divandan alınır ve diktirilip dağıtılırdı.⁵⁶ Bunun yanında Ramazan'da dilsizlere beşer sarık verilmesi de adettendi.⁵⁷

Enderûn'da bir iç oğlanı taşraya çıkarıldığında kendisine taşra istihkakı olarak münakkaş, esvâb, kaftan vb. adlar altında ödenekler verilirdi. Dilsizler de diğer iç oğlanları ile bu haktan yararlanır ve ayrılacakları vakit eskilik derecesine göre bu ödenekleri alırlardı. Örneğin, H. 1036 Ramazan'ından H. 1037 Cemaziyelahir'ine (Haziran 1627'den Mart 1628'e) kadar olan süre içerisinde Hazine'den bir nefer dilsiz taşraya çıkarılmıştır. Taşraya çıkarılan Çerkes bi-zeban yedi bin seksen akça esbab akçası alarak ber-murad⁵⁸ edilmiştir.⁵⁹ H. 1072/1661-1662 yılında Hazine Koğuşu'ndan taşraya çıkarılan Türk Dilsiz de iki bin akça kaftan akçası alarak çıkarılmıştır.⁶⁰

XVII. yüzyıl Enderûn'un hilat ve esvâb akçaları kayıtları sayesinde kurumdaki iç oğlanlarının hangi koğuşlarda kalıp kaç kişiden oluştuğunu saptayabilmekteyiz. Dinamik bir nüfus yapısına sahip olan dilsizler, H. 1084/1674 yılına gelindiğinde büyük sayıda nüfus kaybı yaşamıştır. Seferli dilsizleri, H. 1066/1655-1656 yılından itibaren on beş ila on yedi arası bir nüfusa sahipken, H. 1085/1674-1675 yılına gelindiğinde Seferli Koğuşu'nda sadece bir dilsiz kalmıştır.⁶¹Hazine dilsizleri ise Seferli dilsizlerine kıyasla daha az nüfusa sahiptirler. Ortalama

⁴⁶TSMA. D. nr. 9590: 5.

⁴⁷TSMA. D. nr. 10457/79: 2.

⁴⁸TSMA. D. nr. 9588: 5.

⁴⁹TSMA. D. nr. 2013: 20.

⁵⁰TSMA. D. nr. 2013: 29.

⁵¹TSMA. D. nr. 9588: 4.

⁵²TSMA. D. nr. 10457/147, 148, 150.

⁵³ Kırmızı, kızıl anlamlarına gelmektedir. Bkz. Samî (1317): s. 1164.

⁵⁴ İbrişim, sırma vs. demeti. Bkz. Samî (1317): s. 515.

⁵⁵ Altmış santimetrelük ölçü. Bkz. Samî (1317): s. 175.

⁵⁶TSMA. D. nr. 2013: 26.

⁵⁷TSMA. D. nr. 2013: 28.

⁵⁸ Arzusuna kavuşan, dileğine eren anlamına gelir. Bkz. Develioğlu (2008): s. 89. Enderûn kayıtlarında taşraya çıkarılan iç oğlanlarının isminin yanında ber-murad şed ibaresi yer almaktadır. Bkz. TSMA. D. nr. 2110/66: 6.

⁵⁹TSMA. D. nr. 10457/36:1.

⁶⁰TSMA. D. nr. 10457/37: 1b.

⁶¹TSMA. D. nr. 2110/3: 2; D. nr. 10457/92.

sekiz veya dokuz kişiden oluşan Hazine dilsizleri özellikle H. 1080/1669-1670 yılından itibaren sürekli nefer kaybı yaşamış ve H. 1084/1674 yılına gelindiğinde Hazine Koğuşu'nda sadece bir dilsiz kalmıştır. ⁶²Ayrıca H. 1080/1669-1670 yılında 68 dilsiz varken H. 1083/1672-1673 yılında sayı 36'ya düşmüştür. ⁶³

Nasıl ki dilsizlerin sayısı azalıyorsa aynı şekilde doğancılarda da eksilme görülmektedir. Doğancılar da H. 1081-1085/1670-1675 yılları arasında nüfus azalması yaşamış ve H. 1086/1675 yılında çok sayıda neferi taşraya çıkarılmıştır.⁶⁴ Bu nüfus azalmasının hem dilsizlerde hem de doğancılarda görülüyor olması uygulamanın sistemli olduğunu da gösterir. Peki, Enderûn'da neden böyle bir uygulama yapılmaktaydı?

IV. Mehmed döneminde hem odasızların sayılarının azaltılması hem de Büyük ve Küçük odaların kapatılması⁶⁵ Enderûn'u basit bir saray okulundan ziyade üniversite konuma getirme çalışmaları olarak değerlendirilebilir ki İsmail Hakkı Baykal *Enderun Mektebi Tarihi* adlı eserinde IV. Mehmed dönemi Enderûn'unun üniversite konumuna geldiğini belirtir.⁶⁶ Bir diğer olasılık da imparatorluğun yaşadığı malî sıkıntılardan dolayı Enderûn'daki harcamaların kısılmak istenmiş olmasıdır. Hem doğancıların hem de dilsizlerin Enderûn'dan çıkarılması okulda ortalama en az 70 kişilik bir azalma yaşanması demektir. Böylece kısmen de olsa Enderûn'da malî bir rahatlama yaşanması sağlanabilirdi. Görüşümüzü desteklemek için H. 1080/1669-1670 yılına ait hilat akçası ödemelerine değinmek yerinde olacaktır.

H. 1080/1669-1670 yılına ait hilat akçası kayıtlarına göre Enderûn'da toplam 68 dilsiz iç oğlanı bulunuyordu. Bunlardan 54'ü Seferli Koğuşu ile Büyük ve Küçük odalarda, 10'u da Hazine koğuşunda kalıyordu. Diğer 4 dilsiz de ağa dilsizlerdendi. Seferli Koğuşu ile Büyük ve Küçük odalardaki dilsizlerin H. 1080/1669-1670 yılında aldıkları hilat akçası toplamı 86. 400 akçadır. Hazine dilsizlerin 35. 860 akça, ağa dilsizlerin ise 42.000 akçadır.⁶⁷ Dilsizlerin belirtilen yıl içinde aldıkları hilat akçasının toplamı 164. 260 akça olduğu görülmektedir. Bundan başka yılda iki defa destimal akçası, bir kez takye akçası, muharrem in'amı, büyük ve küçük şalvar akçaları gibi çeşitli isimler altında aldıkları ödemeler de eklenince ciddi bir meblağın çıktığı görülür. Bundan dolayıdır ki, Enderûn'da harcanan paranın azalması için sistemli bir şekilde Enderûn'da yapılandırmaya gidilmiş ve Büyük ve Küçük odalar ile Doğancı Koğuşu'nun kapatılmasının yanında dilsizlerin de tamamen çıkarılması hesaplanmış olacak ki böyle bir azalma görülmektedir.

Her ne amaçla dilsizlerin sayısı azaltılmak istenmiş olursa olsun uygulanan bu kurumsal politika başarı ile sonuçlanmamış ve II. Mustafa dönemine gelindiğinde haremde bir, Enderûn'da ise yirmi dilsizin hala varlığını korumaya devam ettiği görülmektedir. Lakin IV. Mehmed dönemindeki nefer kayıplarının da izleri görülmektedir.⁶⁸

Kısacası, Enderûn'daki hizmetlerin ve insan gücünün bir anda zarara uğramaması adına sistemli bir şekilde nefer sayısı azaltılan dilsizler Enderûn'dan tamamen çıkarılmamış, sayıları az da olsa istihdamlarına devam edilmiş⁶⁹ ve imparatorluğun yıkımına kadar önemli devlet meselelerinde görevlendirilmişlerdir.⁷⁰

Aşağıda XVII. yüzyılda Hazine ve Seferli koğuşlarında istihdam edilen dilsiz iç oğlanlarının nüfusu hakkında bir tablo oluşturulmuştur. Bu sayede dilsizlerin dinamik yapısı ve açıklanmaya çalışılan nüfus azalması daha anlaşılır bir şekilde sunulmaktadır.

⁶²T SMA. D. nr. 10457/100: 2; D. nr. 10457/97.

⁶³T SMA. D. nr. 10457/100: 2; 2110/7: 2; D. nr. 10457/96, 146.

⁶⁴Kıran (2014): s. 46, 65.

⁶⁵Büyük ve Küçük odalar, 1675 yılında IV. Mehmed'in emri üzerine Edirne, Galata ve İbrahim Paşa sarayları teşkilatları ile birlikte kaldırılmıştır. Bkz. Uzunçarşılı (1984): s. 310.

⁶⁶İsmail Hakkı Baykal (1953). *Enderun Mektebi Tarihi*, İstanbul: İstanbul Fetih Derneği Neşriyatı, s. 45.

⁶⁷T SMA. D. nr. 10457/100:2; nr. 2110/7: 2.

⁶⁸Uzunçarşılı (1984): s. 330.

⁶⁹T SMA. D. nr. 2110/22: 2.

⁷⁰Pakalın (1983): s. 237.

Tablo 1: Dilsizlerin Nüfusu

HİCRİ/MİLADİ TARİH	NÜFUS
1077/1666-1667	65
1080/1669-1670	68
1082/1671-1672	54
1083/1672-1673	36

Kaynak: TSMA, D. nr. 5618: 2; nr. 2344/191: 2; nr. 10457/100: 2; nr. 2110/7: 2; 2110/8: 2; nr. 10457/95; nr. 10457/96, 146.

Tablo 2: Seferli Dilsizlerin Nüfusu

HİCRİ/MİLADİ TARİH	NÜFUS
1060/1650	12
1061/1650-1651	10
1062/1651-1652	7
1063/1652-1653	12
1064/1653-1654	10
1066/1655-1656	17
1067/1656-1657	16
1070/1659-1660	15
1071/1660-1661	16
1076/1665-1666	17
1078/1667-1668	16
1080/1669-1670	17
1081/1670-1671	15
1082/1671-1672	16
1085/1674-1675	1

Kaynak: TSMA, D, nr. 2110/2; nr. 10457/86: 1b; nr. 10457/87: 1b; nr. 10457/80: 2; nr. 10457/88: 2; nr. 2110/3: 2; nr. 10457/81: 2; nr. 10457/83: 2; nr. 10457/82: 2; nr. 10457/89: 2; nr. 10457/90: 2; nr. 10457/84: 2; nr. 10457/85: 2; nr. 10457/91: 2; nr. 10457/92.

Tablo 3: Hazineli Dilsizlerin Nüfusu

HİCRİ/MİLADİ TARİH	NÜFUS
1059/1649-1650	7
1065/1654-1655	8
1067/1656-1657	13
1072/1661-1662	7
1075/1664-1665	8
1076/1665-1666	10 ⁷¹
1077/1666-1667	9
1079/1668-1669	8
1080/1669-1670	10
1081/1670-1671	9
1082/1671-1672	7
1083/1672-1673	5
1084/1673-1674	1

Kaynak: TSMA, D, nr. 10457/93: 2; nr. 10457/98: 2; nr. 2110/4: 1b; nr. 2344/190: 1b; nr. 10457/94: 2; nr. 10457/99: 2; nr. 2344/191: 2; nr. 2110/6: 2; nr. 10457/100: 2; nr. 10457/101: 2; nr. 10457/95, 96, 97.

⁷¹TSMA. 2352/488 numaralı Hazine iç oğlanlarının isimlerinin yer aldığı bir diğer kayıta ise dilsizler yedi kişi görünmektedir.

3. Sonuç

Enderûn farklı özelliklere sahip her kesimden iç oğlanının bulunduğu geniş bir kurumdu. Dilsizlerde bu kurumun bir parçasıydı ki odasız olmasından kaynaklı diğer teşkilatlardan farklı bir hiyerarşik yapıya ve ekonomik kazanımlara sahipti.

Dilsizler, Has Oda ve Arz Odası önünde beklerler ve padişahın emirlerini yerine getirmeye çalışırlardı. İhtiyaca göre fetih haberlerini payitahta ulaştıran ve bazen de cellatlık görevini üstlenen dilsizlerin XVI. yüzyılın sonlarına doğru Enderûn'daki konumları giderek artmıştır. IV. Mehmed'in hükümdarlığı döneminde de en parlak dönemini yaşayan dilsiz iç oğlanları, aynı padişah döneminde de -H. 1080/1670 yılından itibaren- nüfus eksilmesi yaşamış ve H. 1084/1674 yılında Hazine Koğuşu'nda ve H. 1085/1675 yılında da Seferli Koğuşu'nda birer dilsiz iç oğlanı kalmıştır. Benzer nüfus eksilmesinin bir başka odasız teşkilat olan doğancılarda da görülmesi yaşanan bu eksilmenin Enderûn'un üniversiteleşmesi yolundaki kurumsal vizyonu olarak ya da ekonomik bir takım önlemler için alınmış olabileceği ihtimallerini akla getirmektedir.

Dilsiz iç oğlanlarının başında bir baş dilsiz bulunurdu. Bu dilsiz hem eskilerin hem de Hazine ve Seferli koğuşları ile Büyük ve Küçük Oda'da bulunan dilsizlerin amiri konumundaydı. Baş dilsiz rütbesinin belli bir görev süresi yoktu ve baş dilsiz kendi isteği doğrultusunda taşraya çıkarılırdı.

Dilsiz iç oğlanları, Enderûn'da buldukları süre boyunca cülûsiye, mevlüdiyye, destimal akçası, ulufe, büyük ve küçük şalvar akçaları ile takye akçası, vb. gelirlere sahiplerdi ve bunlardan hariç bayramlarda ve önemli aylarda kendilerine kumaşlar, kaftanlar ve sarıklar dağıtılırdı.

Enderûn'dan ayrılacakları zaman diğer iç oğlanları gibi eskiliklerine göre taşra istihkakı alan dilsiz iç oğlanları, hükümetin Babialî'ye kayması sonucunda burada istihdam edilmişler ve imparatorluğun yıkımından sonra tarihsel işlevlerini tamamlamışlardır.

KAYNAKÇA

TOPKAPI SARAYI MÜZESİ ARŞİVİ (TSMA) Defterler (D)

Nr. 10457/93: 2; nr. 10457/98: 2; nr. 2110/4: 1b; nr. 2344/190: 1b; nr. 10457/94: 2; nr. 10457/99: 2; nr. 2344/191: 2; nr. 2110/6: 2; nr. 10457/100: 2; nr. 10457/101: 2; nr. 10457/95, 96, 97; nr. 2110/2; nr. 10457/86: 1b; nr. 10457/87: 1b; nr. 10457/80: 2; nr. 10457/88: 2; nr. 2110/3: 2; nr. 10457/81: 2; nr. 10457/83: 2; nr. 10457/82: 2; nr. 10457/89: 2; nr. 10457/90: 2; nr. 10457/84: 2; nr. 10457/85: 2; nr. 10457/91: 2; nr. 10457/92; nr. 9590: 4; nr. 8274:6; nr. 2344/192; nr. 2352/488; nr. 2013: 18, 20, 26, 28, 29; nr. 10457/147, 148, 150; nr. 2110/66: 5, 6; nr. 2352/486; nr. 9588: 4, 5, 84; nr. 2110/7: 2; nr. 5618: 2; 2110/8: 2; nr. 2344/124; nr. 10457/36, 37, 48, 49, 50, 54; nr. 2110/22: 2; nr. 10457/146; nr. 10457/79:2.

ABDURRAHMAN ABDİ PAŞA (2008). *Vekâyi'-nâme*. Haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul: Çamlıca Yayınları.

BAYKAL, İ. H. (1953). *Enderûn Mektebi Tarihi*. İstanbul: İstanbul Fetih Derneği Neşriyat.

BOBOVİUS, A. (2013). *Saray-ı Enderûn Topkapı Sarayı'nda Yaşam*. Çev: Türkiş Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi.

RALAMB, C. (2008). *İstanbul'a Bir Yolculuk: 1657-1658*. Çev: Ayda Arel. İstanbul: Kitap Yayınevi.

DEVELİOĞLU, F. (2008). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (25.Baskı). Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

ENDERÛNLU ABDÛLLATİF (2013). *Âyine-i Derûn. (Osmanlı'ya Devlet Adamı Yetiştiren Mektep: Enderûn-ı Hümayun)*. Haz. A. Köç. İstanbul: Çamlıca Yayınları.

HEZARFEN HÜSEYİN EFENDİ (1998). *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*. Haz. Dr. Seim İlgürel. Ankara: TTK.

KIRAN, B. İsmail (2014). *Osmanlı Saray Teşkilatında Doğançı Koğuşu*.Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KOÇI BEY (1993). *Koçi Bey Risalesi*.Haz: Z. Danışman, İstanbul: MEB.

MEHMED HALİFE (t.y.). *Tarih-i Gilmânî*. Haz. Ö. Karayumak, Terüman 1001 Temel Eser

İPŞİRLİ, M. (1995). "Enderun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XI, İstanbul, s. 185-187.

NA'İMÂ MUSTAFA EFENDİ (2007). *Tarih-i Na'imâ*. Haz: M. İpşirli, C. I-II, Ankara: TTK.

ORTAYLI, İ. (2008). *Osmanlı Sarayında Hayat*, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.

ÖZCAN, A. (1994). "Dilsiz". *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. IX, İstanbul, s. 304-305.

RİCAUT, *Türklerin Siyasî Düsturları*. Haz. M. Reşat Uzmen. Tercüman 1001 Temel Eser.

SELANİKİ MUSTAFA EFENDİ.(1999). *Tarih-i Selanikî*. 2. Baskı, Haz: M. İpşirli, C. I- II, Ankara: TTK.

ŞEMSETİN SAMİ (1312). *Kamus-ı Türki*.İstanbul: Çağrı Yayınları.

TAVERNIER, J.B. (2007). *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*. Ed: N.Sakaoğlu; Çev: T. Tunçdoğan, İstanbul: Kitap Yayınevi.

TAYYÂR-ZÂDE ATÂ (2010). *Osmanlı Saray Tarihi -Târîh-i Enderûn-*. Haz. Prof. Dr. M. Arslan. İstanbul: Kitabevi.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1984). *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*. Ankara: TTK.

CLAES RALAMB COSTUME BOOK,<http://ds.kb.se/?mapp=5&fil=draktbok/94>(Erişim Tarihi: 9 Kasım 2014).